

ІНТЕГРАЦІЯ ІНШОМОВНИХ ЛЕКSEM У СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ ТЕРМІНОЛОГІЮ

Стаття присвячена розглядові шляхів та причин запозичення іншомовної лексики, основних тенденцій входження інновацій у сучасну українську термінологію.

Ключові слова: запозичена лексика, термін, термінознавство, зіставна лінгвістика.

Статья посвящена рассмотрению способов и причин заимствований иностранной лексики, основных тенденций вхождения инноваций в современную украинскую терминологию.

Ключевые слова: заимствованная лексика, термин, терминоведение, сопоставительная лингвистика.

The article deals with ways and causes of foreign words borrowing, main tendencies of innovative introduction into modern Ukrainian terminology.

Key words: borrowings, term, terminology, contrastive linguistics.

Лексична система будь-якої мови є найбільш гнучкою і динамічною у порівнянні з іншими підсистемами, які виділяються в мові. Це пов'язано з необхідністю якомога точніше відбити мінливу картину світу і таким чином сприяти більшій ефективності процесу спілкування між людьми. Термінологічна лексика об'єднується в доволі уособлені одна від одної терміносистеми, які включають відповідні лексичні одиниці (терміни, номени, професіоналізми, що повністю відбивають зміст понять певної наукової сфери), необхідні для професійної діяльності спеціалістів. Основна вимога до терміна – точність – впливає зі співвіднесеності конкретного терміна з певним поняттям чи реалією, звідти ж – чітка системність термінів в межах однієї терміносистеми.

Як відзначає Ю.О. Жлуктенко, «лексика ніколи не може в своєму існуючому складі вичерпно відбити всю безмежність людського досвіду і навколишнього зовнішнього світу, тому більшість лексико-семантичних рядів і мікросистем кожної мови перебуває у «відкритому» стані, тобто в постійній схильності до іновацій» [1, с. 126]. У процесі пізнання дійсності, розширення знань, з появою нових явищ і реалій у лексичній системі мови виявляються семантичні лакуни. Такі лакуни заповнюються у більшості випадків за рахунок внутрішніх ресурсів мови, але значна роль у даному процесі належить і запозиченням, які є невід'ємною частиною лексичної системи будь-якої розвинутої сучасної мови. Оскільки на даному етапі функціонування мови щодо більшості лексичних процесів уже постійними стали епітети «бурхливий, інтенсивний», то

надзвичайне розширення системних можливостей стало основною характеристикою цих процесів. «Одним із досить важливих факторів у справі розвитку мови є запозичення нею чужих слів з сусідніх мов, – воно завжди збільшує словникове багатство мови» – вказував І. Огієнко [3, с. 3]. У процесі мовних контактів як наслідок взаємодії певної мови з іншою виникають зміни у структурі та значенні, властивостях і складі мовних одиниць, які визначаються як інтерференція.

У сучасному мовознавстві, у зв'язку з потребою впорядкування національної науково-технічної мови, дедалі більшої ваги набуває питання аналізу доцільності потрапляння до її лексичного складу значної кількості мовних запозичень. Дотепер у лінгвістиці ще не вироблено єдиного визначення «запозичення». Різні дослідники, залежно від методологічних настанов та цілей дослідження, вкладають в дане поняття різні значення. Л. Блумфілд під запозиченням розуміє певний вид мовних змін, за яких одна мова набуває рис, не властивих даній мові. У своїй відомій книзі «Language» учений робить спробу класифікації запозичень, в основу якої покладений ступінь географічної близькості контактуючих мов [6].

Розкриваючи поняття запозичення з погляду його структурного складу, Л.П. Крисін називає запозиченням «процес переміщення різних елементів з однієї мови в іншу» [2, с. 18]. Під різними елементами він розуміє одиниці різних рівнів структури мови – фонології, морфології, лексики, синтаксису, семантики. Відповідно до цього, автор вважає необхідним обмежувати

термін «запозичення» в тих випадках, коли йдеться про переміщення елементів одного рівня, наприклад, лексичне запозичення. На наш погляд, запозичення у термінології – це зміни лексичного складу, зумовлені міжмовними зв'язками; причому такі зміни можуть зачіпати як функції та вживання лексико-семантичних одиниць, так і їхню смислову структуру.

У наукових роботах останніх років іншомовні слова трактують як нормальну функцію лінгвістичного життя (В.М. Лейчик, Г.С. Онуфрієнко, Л.О. Симоненко, Л.Д. Малевич, І.М. Кочан) [4; 5], яка набуває особливої перспективності і внаслідок цього заслуговує на серйозну увагу дослідників. Запозичені слова є органічною складовою частиною майже кожної сучасної розвиненої мови. Особливого значення вони набувають у термінології, оскільки терміни так чи інакше пов'язані з різними сферами знань та діяльності людини. Утворення нових термінів завдяки використанню слів іншої мови є одним з найпродуктивніших засобів поповнення словникового складу.

Головною умовою, необхідною для запозичення, вважається двомовність, яка не обов'язково є результатом територіального контакту двох сусідніх народів, а може здійснюватися і без безпосереднього контакту носіїв двох різних мов. Як зазначає Крисін Л.П., «знайомство з мовою-джерелом, деякий мінімум двомовності – головна умова лексичного запозичення» [2, с. 32]. Зауважимо, що сьогодні достатньою може бути двомовність не всього населення, а тільки його частини.

У процесі запозичення можна виділити кілька етапів:

- зміни, які відбуваються в іншомовних словах під час входження в мову-одержувач (фонемно-графемне та граматичне оформлення засобами мови-реципієнта, входження в лексико-семантичну систему мови-одержувача). На цьому етапі іншомовне слово вже можна вважати запозиченням;
- подальше функціонування в новій мовній системі запозиченого елемента та перетворення, пов'язані з цим процесом;
- інтеграція (за Ю. Жлуктенком) запозиченої лексичної одиниці в систему мови-одержувача. На цьому етапі запозичення вже повністю відповідає нормам нової мовної системи і не відрізняється від автохтонної лексики.

Причини запозичення, зазвичай, поділяють на мовні (внутрішні) та позамовні (зовнішні). До зовнішніх причин відносять: наявність більш-менш тісних політичних, економічних та культурних зв'язків між народами-носіями мов; новаторство у будь-якій сфері діяльності однієї з мов. Необхідність такого виду запозичень пов'язана з потребою дати позначення новим предметам, явищам або поняттям, для яких у власній мові взагалі не було найменувань. І. Огієнко основну причину запозичення нових слів вбачав у нерівномірності культурного розвитку

народів-сусідів; «чим культурніше і оригінальніше народ, тим сильніше він впливає на сусідів» [3, с. 14-15]. Останнім часом виділилася ще одна причина іншомовних запозичень – все виразніше дається взнаки мовний снобізм, мода; прагнення справити враження знавця в даній галузі, що характерне, насамперед, для молоді, яка має звичку швидко переймати все нове, хизуватися бодай найменшими знаннями, зокрема в комп'ютерній справі, оргтехніці.

Серед внутрішніх причин виділимо основні:

- необхідність семантично точніше виразити за допомогою запозиченого слова недостатньо диференційовані поняття в складі полісемантичної лексеми;
- тенденція до усунення омонімії питомого слова або полісемії, спрощення його смислової структури;
- необхідність уточнити або деталізувати відповідне поняття, розмежувати деякі смислові відтінки, закріпивши їх за різними лексемами;
- необхідність усунути відмінності в мовній картині світу, заповнити відсутні ланки в мовній системі, до якої входить запозичення;
- «тенденція до відповідності нерозчленованості позначуваного поняття з нерозчленованістю того, що позначає. Запозичення – один із шляхів заміни двочленного найменування одночленним; тому, мабуть, можна стверджувати, що іншомовному слову віддається перевага над питомим описовим зворотом, якщо обидва вони є найменуваннями нерозчленованого поняття» [2, с. 26];
- частотність слова (ті слова, які вживаються частіше, переносяться в іншу мову значно легше, ніж слова рідковживані);
- «звичка вживати іншомовне слово в зв'язку з тим, що в контекстах іншої мови позначення даного поняття або явища зустрічається рідко. Іноді термін, яким замінюють, відчувається неадекватним або взагалі невідповідним денотату» [1, с. 135].

Кожна з названих причин по-своєму впливає на процес освоєння нових слів, на час, необхідний для їхньої адаптації до системи мови-реципієнта, на ступінь і способи перетворення в цій системі.

Найвідкритішими для проникнення іншомовної лексики вважають лексичні групи, які стосуються політичних, торговельно-економічних, військових, науково-культурних контактів. Особливого поширення, зрозумілості досягають, перш за все, ті терміни, які позначають актуальні, життєво необхідні поняття та явища: *інвестор, альтернатива, лібералізація, підприємець, комерсант, бізнесмен, наркомафія, маклер, ваучер* тощо та терміни на позначення понять і явищ, які представлені в кількох галузях науки чи техніки: *факс, ксерокс, байт, комп'ютеризація, пейджер, екосистема, еколог*. Сприймання таких термінів пересічними користувачами не викликає особливих труднощів, оскільки предмети на їх позначення стали звичними і зрозумілими.

Також зазначимо, що міжнародна термінологія може змінюватися з часом, а кількість її зростати. Пригадаймо хоча б цілу низку термінів, які стали спільними для мов колишнього Радянського Союзу. Цей прошарок лексики виник і розвивався після перемоги Жовтневої революції 1917 року. Сюди належали поняття, явища, покликані до життя потребами нового історичного періоду: *колгосп, піонер* (у новому значенні), *радгосп, більшовик, п'ятирічка, неп, стаханівець* та ін. Неможливо залишити поза увагою і період початку 90-х років ХХ ст., названий перебудовою. Саме в цей час з'явилася ціла низка суспільно-політичних термінів, які поширилися не тільки в слов'янських мовах, а й широко відомі практично в усіх мовах світу (*перебудова, демократизація, гласність, приватизація*).

За період 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. українська термінологія збагатилася великою кількістю міжнародних лексем на позначення різноманітних понять **медицини**: *аромотерапія, біоенерготерапевт, кріобіологія, денситометрія, кріокамера, кріохірург, сугестолог, клон, соціоніка, трансгенний*; **економіки**: *аутстафінг, бартер, демпінг, когенерація, комерціалізація, ліцензія, маркетинг, траст, санація*; **політики**: *віце-прем'єр, президент, імпічмент, індексация, лобізм, мажоритарник, піар, прес-тайм, пролонгація*; **техніки**: *картридж, комп'ютер, монітор, принтер, смартфон*; **спорту**: *аквабол, армрестлінг, дартс, петанк, кошонет, кікбоксер, пейнтбол, стронгестмен, плеймейкер*.

Із формуванням нових бізнесових сфер в українську мову приходять нові поняття, а разом з ними і терміни для їх позначення. Це великою мірою стосується лексики шоу-бізнесу (*блокбастер, бестселер, мікс, арт-директор, трилер, римейк, рок-попс, рейв, теледебати, фолк-гурт, ді-джей, кліп, шоумен* та ін.), реклами (*біг-борд, слоган, пабліситі, постер, басорама*). Розвиток сучасних ринкових відносин спричинив появу цілої низки нових термінів економічної, ринкової, банківської сфер: *бізнес-план, бізнес-проект, інвестувати, маклер, дилер, маркетинг, менеджер, лізинг, форекс, брокер, промоутер* тощо. Входження такого роду запозичень у мову через посередництво засобів масової інформації, з одного боку, стрімке, а з іншого, – малозрозуміле.

На сучасному етапі чи не найбільшого впливу запозичень зазнає сфера спорту та відпочинку. Саме тут іншомовні терміноодиниці з'являються постійно: *бодісерфінг* – буксирування човном спортсмена, зануреного у воду; *кайтинг* – вміння правильно запускати повітряного змія, *банджиджампінг* – стрибки на гумовому канаті зі спеціальних підйомників або висотних будинків та ін.

Стає очевидно, що дедалі помітнішу роль у засвоєнні міжнародних термінів відіграють сучасні мови – англійська, німецька, французька, особливо англійська. Мовні зв'язки між українською та англійською мовами не були

постійними та мали найчастіше опосередкований характер: головними посередниками були французька, німецька, російська та польська мови. Процес запозичення англіцизмів мав багатоступінчастий характер, іноді спостерігалось паралельне запозичення тих самих лексичних одиниць через посередництво різних мов на заході та сході України. На сьогодні особливої ваги набуває запозичення українською мовою американських лексем. Все це пов'язано з екстралінгвальними факторами: економічний потенціал США після Другої світової війни зростав нечуваними темпами, що спричинило шалений розвиток передових технологій, науки, техніки, медицини, Америка суттєво зміцнила свої позиції на світовому просторі, заробивши репутацію наймогутнішої держави світу. На кінець ХХ ст. характерною рисою стало існування прямих, природних мовних контактів між англійською та українською мовами. Зазначимо, що важливу роль наразі відіграє термінологічна двомовність фахівців, пов'язана з глибоким вивченням іноземної мови. Це зумовлює взаємодію мов на термінологічному рівні і сприяє запозиченню іншомовних термінів переважно без звертання до мови-посередника. Серед інтернаціоналізмів англійського походження можна назвати такі: *outsider – аутсайдер, assistance – асистанс, auditor – аудитор, authorization – авторизація, business – бізнес, barter – бартер, bank note – банкнота, broker – брокер, venture – венчурний, voucher – ваучер, grant – грант, holding – холдинг, default – дефолт, dumping – демпінг, doping – допінг, escalation – ескалація, engineering – інжиніринг, investor – інвестор, copyright – копірайт, rating – рейтинг* та ін.

Про засвоєння українською мовою інтернаціоналізмів свідчить той факт, що більшість із них утворює розгалужені гнізда похідних, кількість яких збільшується з появою нових денотатів. Так, наприклад, **шоу** – *шоумен, шоубізнес, ток-шоу, шоу-балет, шоу-концерт*; **секс** – *секс-бізнес, секс-рабія, секс-індустрія, сексопатолог*. Словотвірне гніздо з базовим словом може налічувати кілька похідних, серед яких – деривати, утворені за продуктивними моделями української мови, на зразок: **піар** – *піарити, піарник*; **лізинг** – *лізинговий, долізинговий, постлізинговий*; **інвестиція** – *інвестор, інвестувати, інвестиційний*; **демпінг** – *демпінговий, демпінгувати*, **комп'ютер** – *комп'ютерний, комп'ютерник, комп'ютеризувати* тощо.

За останні роки в засобах масової інформації з'явилась ціла низка лексем з префіксами **анти-**, **де-**, **роз-** на позначення чогось протилежного мотиваційному слову: *антимонаopolний, антидемпінговий, антипрезидентський, антинародний, антиреклама, демонтаж, деполітизація* (суспільства), *роздержавити, антиснідовий*. Поява таких лексем свідчить про те, що терміни, покликані до життя змінами у суспільних, політичних, економічних реаліях країни, проходять кілька

етапів розвитку і залежать від суб'єктивних причин.

Отже, запозичення стали загальноновизнаними формами семантичного втілення найважливіших понять сучасного світу. Поява і збільшення кількості міжнародних елементів у словниковому складі мови сприяє ефективнішому використанню мови в процесах міжнародного обміну інформацією. Новий елемент виявляється необхідним тоді, коли міжмовні тенденції до його появи збігаються з власне внутрішніми потребами і можливостями даної мови. Природним є уживання іншомовних назв, так званих екзотизмів, для номінації понять культури, побуту, національних особливостей чужого народу: *райтер, корида, мачо, банджо, канцлер, гейша, матадор, шейк* та ін. Однак, з іншого боку, маємо проблему вживання небажаних іноземних кальок за наявності власних мовних відповідників: *офіс – контора, блокбастер – бойовик, міленіум – тисячоліття, фіфті-фіфті – п'ятдесят* на

п'ятдесят тощо; різко зросла кількість міжгалузевих омонімів: *кеш* – економічний та комп'ютерний термін, *шейк* – танок і коктейль; постійно збільшується вживання іноземних штампів без перекладу, на зразок, *no problem, no comment, o'key, and company*.

Ситуація невизначеності, неоднозначності підходів, яка склалася в Україні у сфері наукової мови (наукового стилю взагалі), потребує серйозного мовознавчого аналізу та вироблення конкретних рекомендацій щодо творення і використання термінів, зважаючи на їхню усталеність у науці та мові, зручність, відповідність системі української мови. Саме тому особливої ваги набуває питання співвідношення національного та іншомовного, роль запозичень у розбудові системи сучасної української термінології. На часі дуже важливо знайти «золоту середину» між невмотивованими запозиченими номінаціями наукових понять і вузьконаціональною замкненістю в розбудові термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. – К.: Высш. шк., 1974. – 176 с.
2. Крисін Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968. – 208 с.
3. Огиенко И. Иноземные элементы в русском языке: История проникновения заимствованных слов в русский язык. – К.: Тип. Бондаренко и Гнездовского, 1915. – 136 с.
4. Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. – К., 2005. – 447 с.
5. Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. – К., 2007. – 411 с.
6. Bloomfield L. Language. – New York. – 1933. – 230 с.

Рецензенти: д.філол.н., професор Дубова О.А.,
д.філол.н., професор Корольова А.В.